

Studier over registret fra Ringsted og Ramsø herreder ca. 1517

AF ERIK ULSIG

1. *Beskrivelse af registret*

Kildematerialet til oplysning om agrar-, ejendoms- og bebyggelsesforhold i Danmark i første halvdel af 16. årh. er ganske omfattende, men uegalt og svært at bearbejde. Enkeltstående kilder af kvalitet og omfang som Roskildebispens jordebog fra o. 1370, se især Ods hd.¹, eller præsteindberetningerne og stiftslande-bøgerne fra 1560'erne er svære at få øje på. Blandt periodens værdifuldeste kilder må regnes fortegnelsen fra Ringsted og Ramsø hd. fra Christian II's tid, som her skal gøres til genstand for en nærmere undersøgelse².

Fortegnelsen er af William Christensen dateret til 1519-20, formentlig bl.a. fordi Ove Bille ikke betegnes som biskop, af Thelma Jexlev til 1517, idet den i listen adskillige steder optrædende Roskildekannik Laurids Falster døde dec. 1517. Det kan desuden anføres, at Anne Meinstrup et enkelt sted betegnes fru Anne af Højstrup. Gården blev frataget hende af Christian II i 1518. At listen er fra efter 1513, er helt klart ud fra en række adeliges herretitel.

Den samtidige påskrift på listen lyder: »Dette register holder mange kirkens og gode mænds gårde i Ringsted hd. er og Ramsø hd.« Ordet »mange« er ikke umiddelbart forståeligt, der er nemlig ikke tvivl om, at registret tilsigter fuldstændighed. Sogn for sogn, by for by opregnes antallet af gårde (tjenere) og gård-sæder lydende under en række navngivne personer eller institutioner. Til eksempel:

Jystrup: Item bispen 10 og 2 gårdsæder, Jystrup kirke 1, 1 præstegård som 1 bonde ibor.

Ingvorslund: Hr. Jacob 2.

Listens angivelse af bøndernes eller brugenes tilhørsforhold er, som det vil ses, summarisk. Mens de steder, hvor tilhørsforholdet oplyses ved en geografisk institutionsangivelse, f.eks. »til København«, »til Sorø«, »til Vallø«, »Jystrup kirke« (dvs. kronlen, kloster, adelsgård, sognekirke) ikke volder den nutidige læser besvær, stiller det sig umiddelbart anderledes, når tilhørsforholdet anføres til en person. Hvem er således den ovenfor anførte Hr. Jacob med 2 [tjenere] i Ingvorslund? Og hvad skal man gøre med følgende oplysning: »Truelstrup: Knud Pedersen

1. Cf. Per Raslow: Ødegårde og landgilde i Ods herred i det 14. århundrede. *Hist. Tidsskr.* 1975.

2. Rigsarkivet, reg. 108 A pk. 15 nr. 31. Cf. Thelma Jexlev: Lensregnskaber og skattemandtal omkring 1500. Noter til Registratur 108 A. *Arkiv* 1975. Se nu også Thelma Jexlevs analyse af registret i *Fra dansk Senmiddelalder* (1976), p. 47-89.

4«? Imidlertid viser en nærmere undersøgelse, at listens kortfattedhed alligevel ikke bevirker større vanskeligheder, fordi kildematerialet til perioden er tilstrækkeligt til, at vi kender næsten alle tidens adelsmænd. Knud Pedersen er således den bekendte Knud Pedersen Gyldenstjerne af Tim, og da der ikke o. 1517 kendes nogen ridder med fornavnet Jacob og adelsmænd i øvrigt normalt anføres med patronymikon eller slægtsnavn, må hr. Jacob være gejstlig, uden tvivl kannik eller vikarpræst ved Roskilde domkirke.

Fortegnelsen anfører hovedgårde og optæller gårde og gårdsæder. Som påpeget af Thelma Jexlev er der en række forskelle mellem den måde, listen er blevet ført på for de to herreder. For den første landsby i Ringsted hd. anføres gårde og gårdsæder, hvorefter forfatteren indskrænker sig til at explicitere arten, når det drejer sig om gårdsæder. For Ramsø hd. anføres derimod tjenere (som oftest dog ikke explicit) og gårdsæder, idet forfatteren dog naturligvis bruger termen øde gårde, hvor der ingen tjenere var. I Ringsted hd. nævnes enkelte gadehuse, i Ramsø hd. ingen. Endelig skal det bemærkes, at terminologien vedrørende præstegårdene i Ramsø hd. forekommer forvirrende.

Det særegne ved listen er, at dens registrering egentlig ikke gælder bønderne, men disses herrer. Den er ikke noget skatteregnskab eller nogen skatteansættelse, men nok en fortegnelse, som kunne hjælpe centraladministrationen ved pålæggelse af offentlige byrder, hvad enten på bønderne eller deres herrer. Den minder herved mest af alt om præsteindberetningerne fra 1568.

Det lønner sig at kaste et blik på disse. Ifølge brev af 26/6 1568 skulle herredsprovsterne for hvert sogn antegne herregårde, bøndergårde, bol og gadehuse og anføre, hvem de tilhørte. Der er bevaret indberetninger fra Vendelbo stift³ og fra 3 af Lolland-Falsters 5 herreder⁴. Mens de fire brugskategorier øjensynlig har haft god mening nord for Limfjorden, er det tydeligt, at ordet bol ikke har sagt provster og præster på Lolland-Falster ret meget. Provsten i Falster Sd.hd. peger selv på, at han bruger betegnelsen gårdsæder i stedet for bol⁵. Provsten i Fuglse hd. fortolkede derimod kancelliets ordre derhen, at bønder betød selvejerbønder, bol fæstebønder (!), mens provsten i Musse hd. opgav at standardisere de oplysninger, han modtog fra de enkelte sognepræster. Resultatet af Musseprovstens forvirring blev, at bol anførtes i 4 af 19 sogne, gårdsæder i 4 andre sogne, men i øvrigt blev ugedagsbondebegrebet det, der interesserede de fleste præster.

Sammenlignet med præsteindberetningerne fra 1568 hævder 1517-fortegnelsen sig smukt. Hvor hine som oftest ikke fordeler brugene på de enkelte byer, er denne meget præcis i sine geografiske oplysninger. Men sammenligningen med 1568 advarer mod på forhånd at betragte gårdsædebegrebet som entydigt.

3. Ed. C. Rise Hansen: Præsteindberetninger om fæstegods m.v. i Vendelbo Stift 1568 og 1599 (1964).

4. Ed. i Troels Dahlerup, Carl Engelsen og Chr. Lisse: Lolland-falsterske herredsbøger, decimantlister m.v. fra tiden efter Reformationen (1971). Mens indberetningerne fra Vendelbo stift både foreligger fra de enkelte præster og i herredsprovsternes redaktion, er kun de sidste bevaret fra Lolland-Falster. Hvorfor udgiverne betegner dem decimantlister, ses ikke.

5. Ibid. p. 42.

På forhånd bør man dertil spørge, om alle ejerkategorier er medtaget. Ligheden med 1568-indberetningerne er her påfaldende: de skattefri præstegårde er udeladt, men således at der anføres en lang række præstegårde beboet af bønder. Endvidere savnes i 1517 kronens hovedgårde Skjoldenæs og Holm; i 1568 anføres kronens hovedgårde i reglen, men det gælder dog ikke for Musse hd., hvor Ålholm er unævnt.

Et enkelt sogn i Ramsø hd., Ørsted, mangler i 1517-fortegnelsen.

2. *Registrets oplysninger om gårdtal, besiddelsesforhold og godsstruktur*

Tre arter af oplysninger kan udtrages af Ringsted-Ramsølisten: 1) bebyggelsens omfang, dvs. antallet af landbrug i de enkelte byer, 2) ejerforholdene, specielt ejerkategorierne, 3) godsernes struktur (arrondering, brugskategorier). Etableringen af disse oplysninger forudsætter en identifikation af sted-, person- og institutionsnavne, som her bringes i tabellarisk form, men jeg begrænser – vilkårligt – undersøgelsen til at omfatte halvdelen af listens område, nemlig Ramsø hd. (excl. Ørsted s.) og Ringsted hd. nordensø, dvs. de 5 nordligste sogne.

Til forklaring af tabel B: betegnelserne København og Skjoldenæs gælder områdets kronlen; kolonnen fire klostre dækker over Antvorskov, Sorø, Knardrup og Maribo; nonneklostrene i Roskilde er Vor Frue, St. Clara og St. Agnete; under Roskilde domkirke medtages Duebrødrehospital, som if. fundats af 1/1 1478 var omdannet til kannikedømme, samt St. Jørgensgården (blot 1 gd. i Assenløse i Dåstrup s.); ved københavnsk gejstlighed forstås Vor Frue kirke og Helligåndshuset; under adel er rubriceret 17 personer og godser. For sig selv er dog anført hr. Maüs Eriksen (Bølle); han var den adelsmand som disponerede over flest gårde i herredet, men hovedparten af hans rigdom udgjordes af Ejby-Spanager, om hvilke det andetsteds fra vides, at de var et bispelen. – Tabel A for Nordre Ringsted hd. er mere simpel, og det skal blot nævnes, at rubrikken adel omfatter 6 personer og godser, hvoraf kun 2 (Truid Gregersen Ulfstand og Vallø) er gangere fra Ramsø hd. – Til sammenligning anføres gårdtallene 1682.

Med hensyn til *antallet af landbrug* skal foreløbig blot bemærkes, at bondegårdstallet i 1517, 343 gd. i Ramsø hd. og 155 (incl. 8 ugedagsbønder) i N. Ringsted hd., tilsm. 498, svarer godt til tallene i matriklen 1682, 351 + 154 = 505. Ligheden udstrækker sig også til enkelte byer, se f.eks. Højelse s., hvor seks af byerne (dvs. excl. kirkebyen) har identiske gårdtal 1517 og 1682. – Dette bestyrker antagelsen af, at 1517-listen indeholder en fuldstændig gårdfortegnelse undtagen, som tidligere anført, for præstegårdene og kronens hovedgårde. Se om disse nærmere nedenfor p. 59f. Bebyggelsens nøjagtige omfang kan dog først fastslås, når gårdsædebegrebet er blevet analyseret, se afsnit 3.

Før end der trækkes konklusioner om *ejerforholdene* i det behandlede område, skal det påpeges, at 1517-listen egentlig ikke interesserer sig for ejerforhold, men

for hvilke bønder der tjente under hvilke herrer, at listen altså angiver, hvem der havde godset i forsvar. Dette forhold ses allerede af, at listen i reglen ikke anfører de forskellige præbender, altre eller fonds tilknyttet Roskilde domkirke, men i stedet de personer, som sad inde med dem eller bestyrede dem. Således anføres hr. Laurids Falster med 2 gd. i Viby og 2 i Assenløse, if. kapitelsjordebogens 1568

Tabel A. Ringsted hd. nordensø antal landbrug if. registret ca. 1517.

	1682	1517 i alt	Bisp	Skjolde- næs	Ringsted kl.	Nonne- klostre i Roskilde	Roskilde domkirke	Sogne- gejstl.	Adel
<i>Allinde</i>	18	hgd+14+10gs						10gs	hgd+14
<i>Estrup</i>	3	6							6
<i>Haraldsted</i>	16+1	5+9gs+1 hus		5+9+1 hus					
<i>Kastrup</i>	1	1		1					
<i>Egtved</i>	1	1		1					
<i>Allindelille</i>	11	11				11			
<i>Tåstrup</i>	4	5+1gs		1					4+1
<i>Ske</i>	6	5+6gs				5+6			
<i>Klarup</i>	1	1+1 hus				1+1 hus			
<i>Toverup</i>	—	1							1
<i>Valsømagle</i>	12+2	18				1	1		16
<i>Vigersted</i>	10	7	2	1		1	1		2
<i>Ortved</i>	12	12		1	3				8
<i>Ågerup</i>	5	5	2	3					
<i>Snekkerup</i>	13	14+2gs+3 huse	4+1	7+3 huse		1	2+1		
<i>Valsøllille</i>	12	15	7	8 ugedags					
<i>Svalmstrup</i>	1	2				2			
<i>Højbjerg</i>	—	1		1					
<i>Lindebjerg</i>	—	1		1					
<i>Høed</i>	5	5+1gs	4+1	1					
<i>Skjoldenæs</i>	hgd	[hgd]		[hgd]					
<i>Jystrup</i>	15	12+2gs	10+2					2	
<i>Højbjerg</i>	1	2		2					
<i>Næs</i>	—	1		1					
<i>Atterup</i>	1	1	1						
<i>Tåstrup</i>	2	4		3					1
<i>Mortenstrup</i>	4	5	5						
	1hgd 154gd 3bol	[2]hgd 155gd 3lgs 5 huse	35gd 4gs	[1hgd] 37gd 9gs 4 huse	3gd	22gd 6gs 1 hus	4gd lgs	2gd 10gs	1hgd 52gd lgs

gårde under præbendet Hersted, samt med 1 gd. i Ølsemagle og 1 i Syv, som kan have været portions- eller altergods evt. fællesgods under hans forvaltning. Større konsekvenser har den tidligere anførte iagttagelse, at adelsmanden hr. Mads Eriksen Bølles gods først og fremmest bestod af bispelenet Spanager-Ejby, idet denne konstatering stiller det åbent, om andet under adelen anført gods var kron-, kloster- eller bispegods, og om noget af det under Roskildekannikerne rubricerede gods var deres private ejendom⁶.

For de til kannikerne i Roskilde henførte ejendomme i 1517-listen tilbyder 1568-jordebogen sig til kontrol og sammenligning⁷. Det er ganske vist ugørligt, eller i hvert fald overordentlig tidrøvende, at identificere alle ejendomme i de to kilder, men en grovere sammenligning kan også gøre det. I Ramsø hd. anføres domkirken i 1517 med 92 gd. (og 2 gs.). I 1568 lød 94 gd. (hvis præstegårdene i Syv og Højelse medregnes), en øde jord og et hus under domkirken i samme herred. Nytilkomne var 10 gd.; de 6 var erhvervet ved mageskifter, nemlig 2 i Syv 22/7 1551, 2 i Kløvested 20/4 1561, 1 i Højelse 7/4 1567 samt 1 i Syv ml. 1520 og 1530⁸, mens intet vides om kapitlets adkomst på de 4 andre nye gd., 2 i Viby⁹, 1 i Ølsemagle og 1 i Ølby. Desuden var der en øde jord i Højby, som må være glemt eller ikke fundet en antegning værd i 1517. Forsvundet var 8 gd., 1 i Ingvorlund var øjensynlig lagt sammen med nabogården, 1 i Assendrup var 7/2 1562 blevet mageskiftet væk af kronen (!) til Johan Friis¹⁰, mens 1 gd. i Højby og 1 i Assenløse må formodes at være identiske med 2 gd. smstds., som i landebogen 1567 hørte under sognepresten i Rorup, men som denne ikke havde i 1517. Om 3 gd. i St. og Ll. Salby og 1 i St. Ladager haves ingen oplysninger.

I N. Ringsted hd. havde domkirken 3 gd. (og 1 gs.) i Vigersted s., som genfindes i jordebogen 1568, og 1 gd. i Valsømagle. Den sidste var væk i 1568, uden tvivl mageskiftet til Anne Meinstrup, som i 1517 ejede 16 gd. i byen¹¹. Af nyt gods

6. Jeg skal påpege, at nøjagtig det samme problem foreligger ved benyttelse af 1568-indberetningerne. Provsterne på Lolland oplyser i reglen, men ikke altid, når adelige tjenere egentlig var kongelige birkebønder. Både i Hunseby s. og i Hjelm i Majbølle s. er der således anført bønder under fru Susanne til Nakkebølle og fru Karin til Hellerup, som egentlig hørte til Toreby birk (p. 18 og 21, cf. p. 13). I indberetningerne fra Vendelbo stift anføres det i reglen, når gårde i adelig besiddelse var pant fra kronen, men ikke altid. Således er fru Karen Krabbe af Ullerup optegnet med 12 gd. i Øsløs, Arup og Vesløs sogne, som var krongods (C. Rise Hansen, p. 87f, Cf. 20/2 1408 og 23/4 1408, Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd p. 130, Hald lens jordebog 1607, RA).

7. Ed. J. O. Arhnung: Roskilde Kapitels Jordebog 1568 (1965).

8. Se J. O. Arhnung: Roskilde Domkapitels Historie II, p. 152, og hans skema over jordebøgerne. Gården i Syv øjensynlig erhvervet imod afhændelse af 1 gd. i Atterup, Ø. Egede s. Modparten i mageskiftet må have været Hans Bille af Egede, som i 1517 ejede den eneste adelige gård i Syv.

9. Jeg må imidlertid gætte på, at kapitlet også ejede disse 2 gd. i 1517, idet den eneste anden ejer i Viby var Sparrerne på Vibygård og det synes utænkeligt, at de skulle have afhændet gods i byen. At 1517-listen skulle være fejlfri, er der selvfølgelig ingen grund til at tro.

10. Se Roskilde Kapitels Jordebog 1568, p. 239.

11. Hendes efterkommere ejede, som anført nedenfor, hele byen, og vi ved, at hun før 12/8 1532 ved mageskifte erhvervede St. Clara klostrets gård i byen (K. Barner og A. Heise: Familien Rosenkrantz's Historie II, Dipl. p. 127).

Tabel B. Ramsø hd. antal landbrug if. registret ca. 1517.

	1682	1517 i alt	Bisp	Mads Eriksen	Skjolde- næs	Køben- havn	Fire klostre	Nonne- klostre i Roskilde	Roskilde domkirke m.m.	Køben- havn gejstl.	Sogne- gejstl.	Adel
<i>Borup</i>	6	3+5gs	3+5									
Skæverup		1	1									
Bastebjerg	1	1	1									
Lammestrup	8	7	7									
Gammerød	7	5	5									
Stubberup	4	4					4					
Urup	4	5							5			
Ørninge	3	3							3			
Hegnede	8+1	7		7								
<i>Dalby</i>	13	13+3gs		1			3+2	2		3	lgs	4
Regnemark	8	8										8
Kløvested	13	13+2gs	1+1		3		1	6	1			1+1
<i>Rorup</i>	7	7							6		1	
Højby	10	7						1	6			
<i>Syv</i>	13	14				2			10		1	1
Viby	hgd+16+1	hgd+13+4gs							9			hgd+4+4gs
Ingvorslund	1	2							2			
Øm	9	6+4gs	6+4									
<i>Gadstrup</i>	6	7+1gs							6+1		1	
Ramsømagle	10	12+1gs					12+1					
Ramsøgårde	3											
Ramsølille	9	9					3		6			
<i>Ølsemagle</i>	29	26+2gs			2+1		2+1 jord	5	7	3	lgs	6
<i>Dåstrup</i>	6	5						4			1	
Birkede	5	6						5			1	

Truelstrup	3	4										4
Svenstrup	5	5+1gs					5+1					
Assenløse	14	14+1gs					8		6+1			
<i>Højelse</i>	13	12	2	2						8		
Ll. Skensved	13	13+1gs	2	1				2		3		5+1
Ølby	22	22+4gs		1+1		1	2+2		4	2+1		12
Assendrup	6	6+1gs								1		
Vilkestrup	2	2								2		
St. Salby	11	11								7	2	2
Ll. Salby	8	8	1	2		1				2		2
<i>Kimmerslev</i>	8	6+2gs	6+2									
Svenstrup	hgd	hgd+7gs	hgd+7gs									
Grønholt	5	9gs	9gs									
<i>Ejby</i>	17+1	29+2gs		27+1							2+1stav	
Spanager	hgd	5		5								
Stenkelstrup	1	2	2									
Valore	10	10				10						
Ll. Ladager	3	4										4
St. Ladager	10	6+3gs						1	1	3+3		1
Holme Mølle	1	[hgd]										
				[hgd]								
<i>Ramsø hd.</i>	3hgd	[3]hgd	1hgd			[1hgd]						1hgd
	351gd	343gd	33gd	44gd	11gd	19gd	24gd	45gd	93gd	13gd	7gd	54gd
	3bol	53gs	28gs	1gs	2gs	1gs	3gs	3gs	2gs	4gs	3gs	6gs
<i>Ringsted hd.</i>	1hgd	[2]hgd				[1hgd]						1hgd
	154gd	155gd	35gd			37gd	3gd	22gd	4gd		2gd	52gd
	3bol	31gs	4gs			9gs		6gs	1gs		10gs	1gs
<i>Tilsammen</i>	4hgd	[5]hgd				[1hgd]	[1hgd]					2hgd
	505gd	498gd	68gd	44gd	48gd	19gd	27gd	67gd	97gd	13gd	9gd	106gd
	6bol	84gs	32gs	1gs	11gs	1gs	3gs	9gs	3gs	4gs	13gs	7gs

havde domkirken i 1568 7 gd. i Valsølille, erhvervet ved mageskifte med kronen (se nedenfor p. 66f).

Det vil af den her gennemførte sammenligning fremgå, at der blandt de 96 gd., som jeg i 1517-listen har rubriceret som hørende under domkirken, er ringe eller ingen plads for privatgods. De blot 5 gd. (i St. og Ll. Salby, St. Ladager og Valsømagle), som savnes i 1568, kan meget vel være mageskiftet væk for noget af det nye gods, domkirken besad i 1568; et par af den kan evt. være overtaget af adel efter reformationen.

Vanskeligere er det at kontrollere, om det til adelen henførte gods også ejedes af de pågældende adelige. En gennemført undersøgelse ville kræve, at alt det formodede adelgods genfindes og dokumenteres i andre kilder. Jeg må her nøjes med en oversigt. Ifølge listen tilhørte Allinde hgd. og 42 gd. (Allinde 14, Estrup 6, Regnemark 8, Syv 1, Truelstrup 4, Ll. Skensved 3, Ølby 3, St. Salby 1, Ll. Salby 1, St. Ladager 1) det koteri af højadelige slægter, som nedstammede fra Lunge-, Brok- og Billeslægterne. Det meste af deres her anførte gods genfindes let i andet kilde-materiale¹². – Under Vallø lød 19 gd. (Ølsemagle 2, Ølby 1, Ll. Salby 1, Ll. Ladager 4, Vigersted 2, Ortved 8, Jystrup-Tåstrup 1); kun godset i Ortved kendes fra Valløskiftet 1419-21, men det er klart, at der i 1517 også måtte høre gods i Ramsø hd. til den store Vallø hovedgård. – Kun 4 gd. i Viby anføres i 1517 til Sparrerens hovedgård smstds. – Overraskende er oplysningen om Anne Meinstrups besiddelse af 16 gd. i Valsømagle og 1 i Toverup. At godset var hendes privatbesiddelse, fremgår imidlertid af sønnesønnen Erik Rosenkrantz's mageskifte af det til kronen 23/8 1573. Flere breve i hendes fader hr. Henriks arkiv viser, ret fortolket, hans besiddelse af Valsø¹³. – 4 gd. i Tåstrup i Haraldsted s. ejedes af Jens Mortensen »på Krogerup«, uden tvivl en jysk adelsmand. En af gårdene mageskiftedes 22/11 1576 af jyden Peder Skram til kronen, og alle 4 gd. er noteret i Roskildegaaards jordebog 1576-77 som mageskiftegods. – Den mest beskedne lavadel var repræsenteret af Lauritz Nielsen i Havnelev og den af Christian II yndede Rolf Madsen, som hver havde en gd. i Ølsemagle. Endvidere af Niels Pedersen »som tjener bispen i Sjælland« og anføres med 4 gd. i Ølby^{13a}. Gårdene var formentlig hans egne, idet de hverken før eller siden vides at have tilhørt bispestolen (kronen); i matriklen 1664 hørte de under adelsgodset Gml. Køgegård, 1399 29/6 tilhørte de Jacob Ebbesen (Lunge).

Den gode sjællandske lavadelsmand Oluf Daa af Ravnstrup besad, lidt overraskende, 7 gd. (Ølsemagle 2, Ølby 4, St. Salby 1). Den ene af Ølbygårdene havde han erhvervet ved mageskifte med kronen 20/8 1505. Alle Ølbygårdene var i matriklen 1664 adelsgods under Gml. Køgegård. – Fru Alhede Urne, enke efter Tetz Rosengaard og søster til den daværende Roskildebisp Lage Urne, anføres

12. Cf. Erik Ulsig: Danske Adelsgodser (1968), registret samt bilag.

13. Se især Rep. Dipl. 2. r. 1593, 2545 og 3194. Den rette fortolkning er ikke lykkedes i Danske Adelsgodser p. 269.

13a. Han var af slægten Væbner-Halvegge, se Troels Dahlerup i Hist. Tidsskr. 1969, p. 16.

med 1 gd. i Kløvested og 2 i Ll. Skensved. En naturlig mistanke om her endelig at have fundet et bispelen bekræftes ikke af senere kilder til bispegodsets historie. Christoffer Rosengaard kunne da også 4/9 1586 mageskifte 1 gd. i Ll. Skensved til kronen.

De sidste adelige godsejere i området var fru Karen (Gyldenstjerne), Jørgen Daa's, med 4 gd. i Dalby og hr. Mads Eriksen (Bølle) med 1 gd. i Dalby, 7 i Hegnede, 2 i Højelse og 2 i Ll. Skensved.

Hverken Karen Knudsdt. eller hendes afdøde mand Jørgen Daa vides ellers at have haft nærmere tilknytning til Sjælland. Heraf må nærmest kunne sluttes, at så var Dalbygårdene ikke nogen forlening; men hvor havde hun da fået dem fra?

Heller ikke Mads Eriksens godsbesiddelse er umiddelbart begribelig. Det er nødvendigt at foretage en analyse af hans gods og hans familieforbindelser.

Mads Eriksen (Bølle) stammede fra en fynsk lavadelsfamilie, som udviser en kraftig social opstigning i anden halvdel af det 15. årh. Eiler Madsen blev Århusbisp 1482–89, mens han broder Erik giftede sig til Orebygård på Lolland. Dennes sønner var Mads Eriksen, fra 1513-14 rigsråd og ridder, som arvede Orebygård og 1505 fik Roskildebispens livsbrev på Tureby, Spanager og Ejby. og Eiler Eriksen, fra 1523 ligeledes rigsråd. Ifølge Dansk Adels Aarbog var Mads Eriksen g. m. Birgitte Clausdt. Daa¹⁴, men oplysningen skal rettes. Hans kone var i stedet dennes halvsøster (evt. sammenbragte søster) Birgitte Nielsdt. Skave, dvs. en helsøster til Niels Skave, Roskildebisp 1485-1500, og Herluf Skave af Eskilstrup¹⁵. Svogerskabet tjener til at forklare Mads Eriksens lensmandsstilling på bispestøtten Hjortholm 1495-1500 og den næste biskops påfølgende pensionering af ham med Tureby (senest 1502 28/2). Svogerskabet forklarer også hans besiddelse, if. Ringsted-Ramsølisten, af 17 gd. i det sydlige Ringsted hd., geografisk i tæt tilknytning til Eskilstrup og de 31 gd., som Mourids, Herluf Skaves søn besad dér. Nogen forklaring på hans besiddelser i Ramsø hd. flyder imidlertid ikke direkte af det her oplyste, Skaverne ejede jo ikke gods i det herred.

Ved en undersøgelse, hvis detaljer og belæg af pladshensyn må udelades, kan det påvises, at Hegnedes 7 gd. og de 5 gd. i Dalby udgjorde dele af samme godskompleks, i 1540'erne ejet af Erik Hansen (Juel), kannik i Roskilde, som 1545 skrev sig af Hegnede og 1540 fik rettertingsdom for, at han havde ret til at indløse de gårde i Dalby, som hans morbroder Erik Evertsen (Rosensparre), kannik i Roskilde, i 1510 havde pantsat til Mads Lauridsen (Vasspyd)¹⁶. 22/4 1574 kunne Erik Hansens broders datterbørn mageskifte 7 gd. i Hegnede og 4 i Dalby til kronen. Den femte gård i Dalby beholdt Mads Eriksen (Bølle)¹⁷. Selv om panthaveren til »gods i Dalby« i 1540 var Erik Madsen (Vasspyd), må materialet opfattes derhen, at de fire gårde o. 1517 har været viderepantsat til Karen Gyldenstjerne. — Fra Erik Evertsen kan Dalbygodset følges tilbage generation for generation til hr. Evert Moltke af Hegnede (nævnt 1377-1410). At Hegnede har samme arvegang, er sikkert. Byen må folgelig i 1517 have været hr. Mads Eriksens pantegods fra Erik Evertsen.

De 5 gd. i Dalby og 7 gd. i Hegnede var således Mads Eriksens og Karen Gyldenstjernes pant fra andre adelige. Om Mads Eriksens 4 gd. i Ll. Skensved og Højelse var hans ejendom eller pantegods, kan ikke oplyses. Men meget muligt gav sam-

14. DAA 1890, p. 150 og 180, og 1916, p. 426. Samme opfattelse i personregistret til Rep. Dipl. 2. r.

15. Rep. 2. r. 6629 og 7830 sammenholdt med 7397, 7704, 7709 og 5950, 6211, 7636–38, 9541.

16. T. Dahlerup: Det kgl. Rettertings Domme I, p. 313, og II, p. 443; Rep. Dipl. 2. r. 11678–79.

17. Da. adel. Brevkister, p. 193.

arbejdet med bispestolen og den fra Skaverne arvede godsformue Mads Eriksen kapital til opkøb af ejendom i belejlig nærhed af hans gode len Ejby-Spanager.

Undersøgelsen af det i tabellerne til adelen henførte gods har vist, at formentlig intet af det var forleninger eller pant fra krone eller kirke med undtagelse af det oftnævnte Ejby-Spanager.

Vi kan nu fordele på de forskellige ejerkategorier. Tabellerne viser – ikke uventet – at de gejstlige institutioner i Roskilde dominerede. Af områdets 498 bøndergårde besad bispestolen 68, men ejede jo desuden 32 gd. forlenet til Mads Eriksen, altså i alt 100 gd.; Roskilde nonneklostrene havde 67 gd. og domkirken 97. Tilsammen 264 gd., dvs. over halvdelen af områdets gårde var i Roskildegejstlighedens eje. Andre gejstlige institutioner tegnede sig for 49 gd. foruden et mindre antal unævnte præstegårde. Tilbage til kronen var der blot 67 (hvoraf 8 ugedagsmænd), til adelen 118 gd.

De udvundne oplysninger om ejerkategoriernes andel er i sig selv kun af lokalhistorisk interesse. Hvor tilfældige de er, ses f.eks. ved virkningen af at medtage sognene omkring Ringsted (5, i dag 4 sogne). Hermed forøges klostergodset med 112 gd., andre ejerkategorier blot med 5 gd. Men naturligvis leverer oplysningerne deres lille bidrag til en beskrivelse af Danmark på tærsklen til Reformationen¹⁸.

Om *godsdrift, godsstruktur* giver Ringsted-Ramsølisten gode oplysninger. Jeg medinddrager her også det sydlige Ringsted hd. Først og fremmest bemærkes det ringe antal hovedgårde. Kongen havde to, ingen af dem dog anført i listen, Skjoldenæs og Holm. Den sidste lå ved Valore by; gårdens situation under Christian II kendes ikke, men under Frederik I udgjorde den et selvstændigt len med Valore by og 5 gd. i Assendrup (begge byer i 1517 under København) foruden 2 gd. i Åshøj i Bjæverskov hd.¹⁹ – Bispen ejede Svenstrup og Fredsgård (Sneslev s.). – Ringsted kloster havde gården Slangerup ved sydbredden af Haraldsted sø og desuden vel (men det nævnes ikke) en ladegård ved klostret. De øvrige klostre og domkirken havde ikke hovedgårde.

De adelige hovedgårde var seks: Gisselfeld, Bregentved, Eskilstrup (Sneslev s.), Sørupgård (Vetterslev s.), Allindegård og Vibygård. De fire af gårdene var beboet af deres ejere, mens Bregentved og Allinde blot var centrum for jyden Predbjørn Podebusks og skåningen Sten Billes sjællandske besiddelser. Mads Eriksen Bølle ejede ikke nogen sjællandsk hovedgård, men boede på bispestolens Tureby, fru Anne Meinstrup ejede overhovedet ikke nogen hovedgård, men skrev sig af det lille kronlen Højstrup på Stevns.

Der var således ikke mange hovedgårde på adelens gods, kun de der eksisterede fra gammel tid og samtidig var nødvendige for at skaffe standsmæssig beboelse. Og på kirkens og kronens gods opretholdtes kun de få hovedgårde, som var nødvendige af administrative hensyn, samt enkelte andre, som man ikke havde fået

18. I øvrigt bør en del af gårdsæderne medregnes, se nærmere nedenfor, især note 29.

19. Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd, p. 84; Frederik den Førstes danske Registranter, p. 346.

taget sig sammen til at nedlægge endnu, Ringsted klostres Slangerup og kronens Holm²⁰.

Antallet af hovedgårde svarer til det tal, som kendes fra andre kilder, hvilket vil kunne ses ved opslag i Trap, Danmark. Havde der nogensinde været mange små herremænd i Ramsø-Ringsted hd., var de i 1517 væk. Som decideret lavadel var der blot Sparrerne i Viby, hovedgårdens tilliggende i området bestod af kun 4 gd. og 1 bygt og 3 øde gs. i byen, og de nye Basser i Sørup, til hvis hovedgård der anføres 2 brydegårde og 1 bygt og 1 øde gs. – Derimod ejede den tidligere nævnte Niels Pedersen (som anføres med 3 gd. i Ølby) ojetsynligt ikke nogen hovedgård. Ligesom Oluf Pedersen, der anføres med 3 gd. i Førslev, Terslev og Tjæreby i Ringsted hd., tilhørte han fogedadelen. 1517-registrets forfatter(e) brugte netop deres tjenesteforhold som identifikationstegn: »Niels Pedersen som tjener bispem i Sjælland« og »Oluf Pedersen som tjener ærkebispem«²¹.

Til adelgodsernes slette og klostergodsernes (Ringsted klostres) gode arrondering er 1517-fortegnelsen en udmærket kilde. Problemet vil ikke blive behandlet her.

3. *Gårdtallets udvikling i Ramsø hd. og Ringsted hd. nordensø 1517-1682.*

Bestemmelse af gårdsædebegrebet 1517

Undersøgelsen har indtil nu mest haft karakter af kildeanalyse og dataetablering. Hvortil kan imidlertid de fremdragne oplysninger om gårdtal og ejendomsforhold i et enkelt sjællandsk herred plus fem sogne bruges? Lad os først se på gårdtallene.

Som tidligere påpeget er der stor overensstemmelse mellem listens gårdtal og gårdtallene i 1682, så stor lighed, at det må være muligt at følge og analysere gårdtallets udvikling ca. 1517-1682

1517-listen anfører i Ramsø hd. 2 hgd., 343 gd. og 53 gs., i Ringsted hd. nordensø 1 hgd., 147 gd., 8 ugedagsmænd og 31 gs. Hermed var imidlertid ikke alle gårde i området optegnet, idet fortegnelsen af princip udelod kronens hovedgårde dvs. Skjoldenæs og Holm) og de præstegårde, der fungerede som præstegårde. Det sidste forhold ses f.eks. af Rorup, hvor der anføres »en præstegård som en bonde ibor«, sammenholdt med Dalby, hvor der ikke anføres nogen præstegård, men nok »en øde gårdsæde til præstegården«.

For Ringsted hd. nordensø nævnes præstegården i Jystrup som beboet af en bonde, mens de 4 andre præstegårde ikke er anført; i Allindemagle var der nu næppe heller nogen²².

20. Om den ringe interesse for hovedgårdsdrift i det 15. årh. se Danske Adelsgodser, p. 348.

21. Troels Dahlerup har venligst gjort mig opmærksom på dette forhold. Se i øvrigt om lavadelen Troels Dahlerup: Lavadelens krise i dansk senmiddelalder. *Hist. Tidskr.* 1969.

22. Der nævnes ganske vist, if. S. V. Wiberg: Alm. da. Præstehistorie, på reformationstiden en sognepræst hr. Anders, men der kendes ikke siden nogen præstegård i Allindemagle. Da Billederne på Allinde hgd. i 1567 havde patronatsret til kirken, er sognet ikke behandlet i landebogen 1567. Se i øvrigt om Allindes gårdtal nedenfor p. 62.

For Ramsø hd. komplicerer bl.a. inkorporationer under Roskilde kapitel en optælling, som kun kan foretages ved at jævnføre med Landebogen 1567²³ og kapitlets jordebog 1568. 1517-listen anfører i kirkebyer kun 3 præstegårde, Rorup, Dåstrup og Ejby. Kun den første anføres som bortfæstet, men det må også have været tilfældet med gården i Dåstrup, jævnfør hertil det forhold, at en gård i Birke i Dåstrup s. ligeledes blot betegnes »en præstegård«, men naturligvis må have været bortfæstet. Derimod er præstegården i Ejby nok kommet med ved en fejltagelse; i hvert fald vides det, at der var præst i Ejby både før og efter 1517. Foruden de 3 præstegårde bemærkes anførelsen i Gadstrup kirkeby af »en tjener til præsten«. Ved sammenligning med Landebogen ses, at han må have siddet i præstegården.

Kapitelsjordebogen 1568 og Landebogen 1567 oplyser, at domkapitlet havde patronatsret til Højelse og Syv. Disse to præstegårde er følgelig i 1517 indregnet under kapitelsgodset, således som det f.eks. ses ved en sammenligning af kapitlets gårdtal 1517 og 1568. I Højelse gik gårdtallet ned fra 8 til 7, og i Syv forblev det 10, til trods for at kapitlet mellem 1520 og 1530 erhvervede 1 gd. i byen (se ovenfor p. 53). Endelig skal anføres, at Landebogen oplyser, at der ikke var nogen præstegård i Kimmerslev. Dette forhold fremgår i øvrigt allerede af mageskifte mellem Roskildebispen og Antvorskov kloster 1454²⁴.

Efter det her anførte var blot 3 præstegårde, Borup, Dalby og Ølsemagle, ikke medtaget i 1517-fortegnelsen for Ramsø hd. For N. Ringsted hd. drejede det sig som nævnt ligeledes om 3 præstegårde. Det samlede gårdtal for området var følgelig i 1517 5 hgd., 496 gd., 8 ugedagsmænd og 84 gs.

De således etablerede gårdtal kan sammenlignes med gårdtallene i matriklerne af 1664 og 1682, evt. også med stiftlandebogens decimant- + præstegårdstal 1567. Som mellemstation (for kronens gods) benyttes Roskildegårds jordebog 1583^{24a}.

En nærmere betragtning af tabel A og B antyder, at den tidligere påpegede overensstemmelse mellem gårdtallet 1517 og 1682 dækker over en reel tilbagegang. Det vil således ses, at der i en lang række af de små bebyggelser, dem på 6 gårde eller mindre i 1517, skete en nedgang i gårdtallet, i alt på nær ved en snes gårde i perioden. Samtidig reduceredes et par store byer kraftigt, Ejby fra 29 gd. i 1517 (hvoraf 6 øde) til 17 i 1604 23/8 og Valsømagle fra 18 i 1517 og 1573 23/8 over 14 i 1583 til 12 i 1664 og 1682.

Når gårdtallet i 1682 alligevel var det samme som i 1517, skyldes det selvfølgelig, at gårdtallet i adskillige andre byer var større i matriklen end i 1517-registret, men rigtignok oftest på den måde (tydeligst i Borup, Øm, Kimmerslev, Grønholt, St. Ladager og Haraldsted), at der til de ekstra gårde i 1682 svarede gårdsæder i 1517. Kun i enkelte byer uden gårdsæder i 1517 (Gammerød, Hegnede, Højby,

23. Sjælland Stifts Landebog 1567, ed. Svend Gissel (1956).

24. Æ. Archivreg. IV, p. 108 f.; Danske middela. Regnskaber 3. r. I, p. 104.

24a. Den ældste af Roskildegårds jordebøger, fra 1555, dækker for undersøgelsesområdet kun det tidligere bispegods, og er derfor kun undtagelsesvis citeret her.

Dåstrup, Højelse og Vigersted) ses en sikker vækst i antallet af gårde. Denne iagttagelse nødvendiggør en analyse af *gårdsædebegrebet i 1517-listen*.

Hvad dette skattetekniske begreb dækkede over, skal vises ved tre eksempler.

1) Byen Øm bestod o. 1370 i Roskildebispens jordebog af 10 gd., hvoraf den ene var på 2 bol og havde 4 gs., den anden var på 1 bol med 1 gs., mens 4 gd. var på $\frac{1}{2}$ bol hver og 4 på $\frac{1}{4}$ bol. 1517 nævnes 6 gd. og 4 »som regnes for gs.«, i jordebogen 1583 9 gd., hvoraf de 3 var små; i 1664-matriklen betegnes de 4 af de 9 gd. som gårdsæder. Der kan ikke være tvivl om, at de 4 gs. i 1517 var smågårde.

2) Roskilde domkapitel ejede 1517 6 gd. og 1 gs. i Gadstrup. I jordebogen 1568 betegnes gårdsæden som et gadehus, der ydede 1 td. havre. Endnu mindre har nok den gårdsæde, som Mogens Gøye i 1517 havde til sine to gårde i Ll. Skensved, været, thi den nævnes ikke i hans jordebog af 1532²⁵.

3) Når der i byerne Svenstrup og Grønholt i 1517 anføres gårdsæder til hovedgården Svenstrup, skal herved forstås gårdsæder, der – som det siges i Roskildebispens jordebog i 1454 om dem – arbejder dagligt og ikke giver anden landgilde, når de arbejder. Disse brugs størrelse fremgår af kgl. ordre af 13/10 1572 til Lave Beck om at sammenlægge gårdsæderne til Svenstrup og Skjoldenæs to og to til landbogårde, begrundet med at gården ikke længere var ved magt og gårdsæderne følgelig ikke ydede ugedagsarbejde. Ordrens effektivering fremgår af jordebogen 1583, de 9 gs. i Grønholt var blevet til 5 gd. (og således endnu 1682 = knap 17 td. htk.) og de 7 i Svenstrup til 4 gd. Disse gårdsæder har i 1517 altså været smågårde.

Gårdsædebegrebet i 1517-fortegnelsen dækkede da over to vidt forskellige typer brug, på den ene side huse (omend vel ikke de helt jordløse?), på den anden side smågårde, hvoraf nogle blot var små, mens andre først og fremmest var hoveriydere til deres respektive hovedgårde. Jeg skal i det følgende forsøge at fordele områdets 84 gårdsæder (og 8 ugedagsmænd)²⁶ på de to grupper.

Flest gårdsæder var der på bispegodset, i alt 33. Langt de fleste var givetvis smågårde, som allerede anført Øm 4, Svenstrup 7 og Grønholt 9, men samme gælder også for Borup 5, Kløvested 1 og Kimmerslev 2, der alle nævnes i Roskildebispens jordebog 1454-55 og i Roskildegårds jordebog 1555 som smågårde på 1 el. $1\frac{1}{2}$ pd. korn. De sidste 5 gs. kan ikke bestemmes med sikkerhed, men det kan dog nævnes, at gårdsæden i Snekkerup hverken figurerer i 1454 eller i jordebøgerne 1555 og 1583; at der i Jystrup i 1555 og 1583 var 10 gd. og 2 smågårde, hvilket svarede til 1517-listens 10 gd. og 2 gs., mens der i Høed blot var 4 gd., men i 1517 4 gd. og 1 gs. Jeg gætter på, at den enlige gårdsæde i Ejby var et hus. – Konklusion: 30 smågårde, 3 huse.

På kronens gods nævnes 1517 12 gs. og 8 ugedagsmænd (i Valsøllille)²⁶. De sidste må opfattes på linie med gårdsæderne ved Svenstrup, men betegnelsen kan angive,

25. Eline Gøyes Jordebog, ed. A. Thiset (1892), p. 395, cf. p. 401.

26. De otte ugedagsmænd har jeg ovenfor (tabel A og p. 51 og 58) regnet uader gårdene.

at de var større, og at deres status var af nyere dato. At de var større, fremgår af jordebogen 1583, hvor det kun var lykkedes Lave Beck at reducere deres tal til 6, og af breve af 1429 25/6 og 21/9, hvor der nævnes 8 gd. ydende 11 pd. korn + ca. 1 td. smør. I Ølsemagle nævnes 1517 2 gd. og 1 gs., i Ølby 1 gd og 1 gs., men 10/4 1566 og 5/7 1567 anføres i mageskiftebreve blot gårdene, som for øvrigt var selvejergårde. I Assendrup nævnes 1517 1 gs., som var væk i mageskifte af 7/2 1562²⁷. I Haraldsted svarer 5 gd. + 9 gs. i 1583 og senere til 14 gd. – Konklusion: 17 smågårde, 3 huse.

På adelsgoods anføres 7 gs.: 4 i Viby, der må opfattes på linie med gårdsæderne ved Svenstrup; Mogens Gøyes ovennævnte gårdsæde i Ll. Skensved, som kun kan have været et hus; 1 gs. til Jens Mortensens 4 gd. i Ske-Tåstrup, i lensjordebogen 1576 var de 4 gd. uden gårdsæde; endelig 1 gs. til en gård i Kløvested ejet af Rosengård'ene, i mageskiftet 4/9 1586 til kronen var gården uden gårdsæde. Som en art adelsgoods kan man nok også opfatte de 10 gs. i Allindemagle, selv om de 1517 anføres som hørende under sognekirken, mens hovedgården var Sten Billes. Hovedgård og kirke var i hvert fald tæt sammenvævet: i landebogen 1567 er sognet udeladt p.g.a. Billernes patronatsret, og da kronen 1574 4/5 og 27/7 og 1575 25/1 mageskiftede sig til hele godset, omfattede dette hgd., 21 gd., 1 øde jord og 2 kirkegårde (dvs. i alt samme brugstal som i 1517). Den øde jord blev øjensynlig ikke besat igen, for to år senere, i lensjordebogen 1576-77, bestod godset af 2 gd. á 5 pd. korn (givetvis den nedlagte og udstykkede hovedgård) og 23 gd., hvoraf de 6 på 1 pd. og 3 på 1½ pd. måske var de gamle gårdsæder. – Konklusion: 14 smågårde, 3 huse.

På det egentlige kirkegods nævnes 22 gs., som næsten alle synes at have været huse. Dompakitlet havde 1 gs. i Gadstrup (nævnt ovenfor p. 61) samt 1 i Snekkerup og 1 i Assenløse, de to første i 1568-jordebogen huse på henholdsvis 1 td. havre og 1 β grot + teje, men i Assenløse intet der svarede til 1517-gårdsæden. St. Clara kloster anføres med et gårdsædehus i (Søster) Svenstrup samt 2 gs. i Ølby og 6 i Ske, i mageskifte 7/7 1561 nævnes ingen af disse brug. Knardrup kloster havde 2 gs. til 3 gd. i Dalby, 10/6 1539 i kongens skøde til universitetet nævnes imidlertid blot de 3 gd. Til Helliggejsthuset i København hørte 3 gd. og 3 gs. i St. Ladager, 20/11 1495 og i jordebog 1581 nævnes blot de 3 gd.²⁸ Til et vicarie i Vor Frue kirke i København hørte 1 gd. + 1 gs. i Ølby, hvorom intet i øvrigt vides. Til præster og kirker i Ramsø hd. nævnes 1517 1 øde gs. i Dalby, 1 kirkestavn i Ejby og 1 gs. i Ølsemagle. De to første figurerer i landebogen 1567 som penningshuse, den sidste som en gård på 1 pd. korn. Endelig hørte der i 1517 til Antvorskov kloster 1 gs. i Ramsømagle, hvorom i øvrigt intet vides fra det 16. årh. Men formentlig er gårdsæden identisk med det halv-ottingsbrug, som anføres i Roskilde-

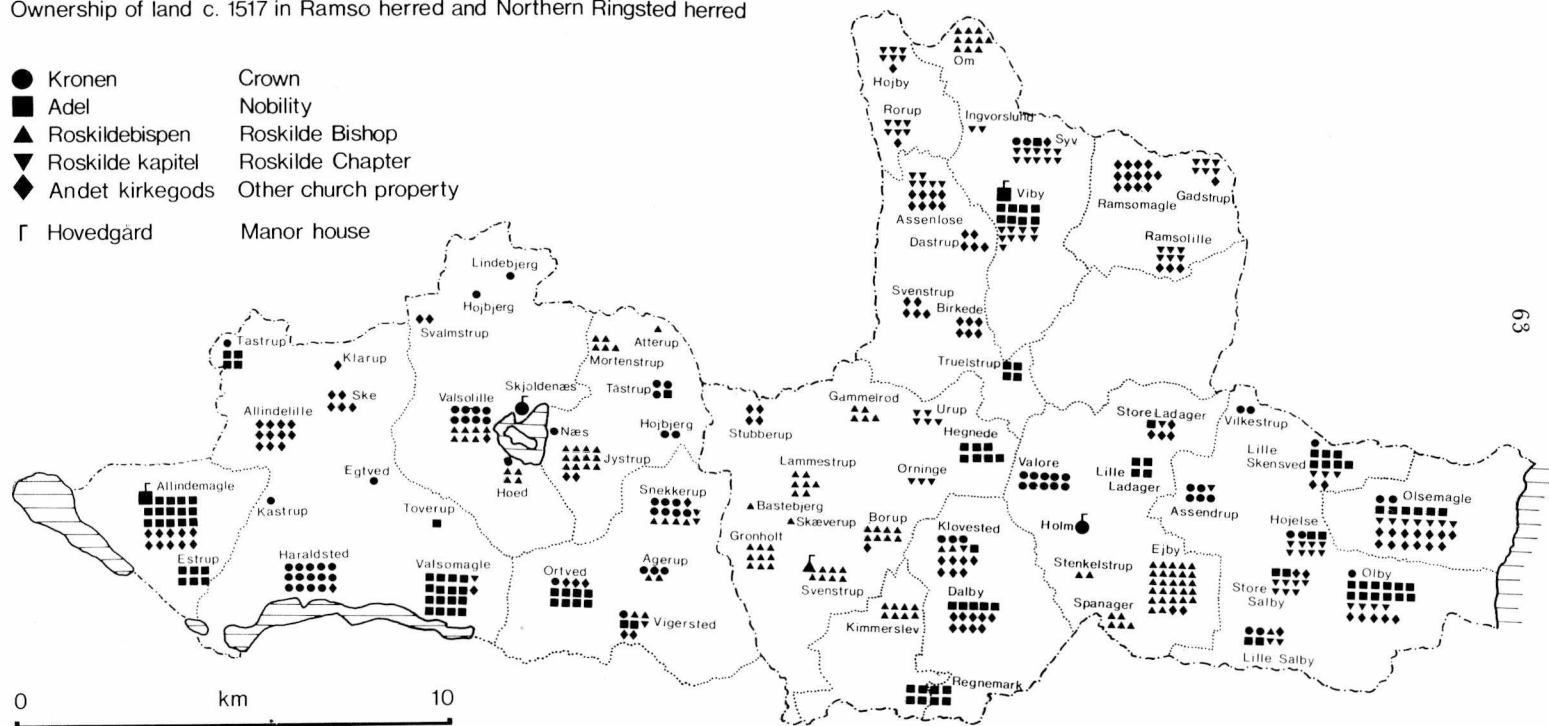
27. Cf. p. 53 med note 10.

28. Jordebogen er trykt i Kjøbenhavns Diplomatarium I, p. 515–22. Mens den indledningsvis (p. 61) anførte iagttagelse om korrespondancen mellem »ekstra« gårde i 1682 og gårdsæder i 1517 i alle andre tilfælde har vist sig at dække over den realitet, at gårdsæderne var smågårde, gælder dette altså ikke for St. Ladager.

Ejerforhold ca. 1517 i Ramso herred og nordlige Ringsted herred

Ownership of land c. 1517 in Ramso herred and Northern Ringsted herred

●	Kronen	Crown
■	Adel	Nobility
▲	Roskildebispen	Roskilde Bishop
▼	Roskilde kapitel	Roskilde Chapter
◆	Andet kirkegods	Other church property
⌈	Hovedgård	Manor house

gårds jordebog 1601 og i 1664-matriklen, ydende $\frac{1}{2}$ pd. byg og 2 β grot. — Konklusion: 2 smågårde og 20 huse; under husene er regnet den ubestemte gårdsæde i Ølby.

Den samlede bestemmelse af de 84 gårdsæder og 8 ugedagsmænd i 1517 giver 63 smågårde og 29 huse. Det har vist sig, at de indledende eksemplers skel mellem gårde og huse skarpt har kunnet gennemføres, og det forekommer egentlig ganske ejendommeligt, at man i 1517 har kunnet anbringe dem i samme (skatte)kategori. Enkelte af mine placeringer er tvivlsomme, men tallene vil ikke kunne forrykkes ret meget, og *det betyder da, at gårdtallet i undersøgelsesområdet i 1517 skal forhøjes med 63 ganske vist små gårde, dvs. fra 496 gd. til 559*. Ramsø hd.s gårdtal bliver 343 + 3 unævnte præstegd. + 34 gårdsædegd., i alt 380 gd., mens de fem sogne i N. Ringsted hd. får 147 + 3 unævnte præstegd. + 8 ugedagsmænd + 21 gårdsædegd., i alt 179 gd.²⁹ Se kortet.

28 af de 63 gårde var hoveribønder til Svenstrup, Skjoldenæs og Viby, og 10 formentlig til Allinde. 5 gs. i Borup havde, før 1454, været hoveriydere til Skovklosters gård i Borup og opfattedes som eller var muligvis i 1517 hoveriydende til Svenstrup; i hvert fald synes også de mellem 1572 og 1583 at være blevet udsat for Lave Becks sammenlægning af gårdsæder til landboer forårsaget af, at Svenstrup ikke længer var ved magt, de 3 gd. + 5 gs. i Borup (hvoraf 1 dog øde i 1517) blev reduceret til 5 gd. Det er naturligt, at de her nævnte 43 gs. hørte hjemme på bispe-, kron- og adelsgodset, dvs. dér hvor hovedgårdene fandtes. Mindre begribeligt er det, at 18 af de resterende 20 gårdsæder af smågårdstypen ligeledes fandtes på bispe- og krongodset, idet man skulle synes, at deciderede smågårde også måtte forekomme på andre godser. Eller omvendt: hvorfor var der kun 3 gs. = huse på bispegodset, kun 1 på krongodset, kun 3 på adelsgodset, men 20 på kirkegodset og 2 på det lidet omfattende selvejergods. Var der tale om en historisk betinget strukturforskel eller om en mere hårdhændet registrering af huse på kirkegods og selvejergods?

Med fastsættelsen af områdets gårdtal i 1517 til 559 foruden 5 hgd., hvor man i 1682-matriklen regner med 505 gd. og 4 hgd., vil det ses, at *tilbagegangen i gårdtal var følelig*³⁰. Nogle hovedtræk ved udviklingen skal fremhæves. En del af ned-

29. Når fordelingen på ejerkategorier (p. 58) foretages efter de her korrigerede gårdtal, bliver resultatet: bispestolen 100 + 30 = 130, nonneklostrene 67, domkirken 97, andre gejstlige institutioner 49 + 6 unævnte præstegd. (se p. 60) + 2 + 10 i Allindemagle = 67, kronen 59 + 8 ugedagsmænd + 9 = 76, adelen 118 + 4 = 122. Se kortet.

30. Metodisk er det en svagheit, at bestemmelsen af gårdsæderne i nogen grad er sket ved en sammenligning med ret sene kilder, når formålet bl.a. netop er en sammenligning med senere tider. Ubehageligst er bestemmelsen af Antvorskovs ene gårdsæde i Ramsømagle ved hjælp af 1601-jordebogen og 1664-matriklen, men nævnes skal også Haraldsted med 5 gd. + 9 gs. i 1517, svarende til 14 gd. i 1583 (hvorefter konkluderes, at gårdsæderne var gårde), og Høed med 4 gd. + 1 gs. i 1517, svarende til 4 gd. i 1583 (hvorefter konkluderes, at gårdsæden var et hus). Den principielle indvending er imidlertid af ringe praktisk betydning. At en væsentlig del af gårdsæderne var gårdsædegårde, er aldeles sikkert, og tesen om tilbagegangen i gårdtallet hænger ikke på de evt. usikre gårdsædebestemmelser, men fremgår med sikkerhed af de egentlige gårdes historie.

gangen skyldes som anført sammenlægning af gårdsædegårde, forårsaget af, at Svenstrup og Skjoldenæs nedlagdes som hovedgårde. Herved forsvandt 12 gårdsædegårde (Borup 3, Svenstrup 3, Grønholt 4 og Valsøllille 2). En væsentlig tilbagegang faldt på 3 større landsbyer og kan måske karakteriseres med ordet struktur-rationalisering. Ejby reduceredes med 12 gd., Valsømagle med 6 gd. og Allinde-magle med 1 hgd. + 6 gd. og gårdsædegårde. Både i Valsø og Allinde havde der ligget hovedgårde endnu i det 16 årh.; det er værd at bemærke, at landgilden i Allinde under første fase af nedgangen i gårdtallet, dvs. mellem 1575-76 og 1579-80, reduceredes fra 59½ pd. korn til 34 pd. Som en form for rationalisering kan man måske også betragte den nedgang på ca. 17 gd., der (som tidligere anført) faldt på en række af de mindste landsbyer. Endelig skal det fremhæves, at stor-driftens ekspansion efter 1660 (1664) blot har 11 gd. på sin samvittighed. Under det genoprettede Skjoldenæs lagdes Lindebjerg og Højbjerg (Valsøllille s.), under Svenstrup Svenstrup bys sidste 4 gd., og ved Spanagers oprettelse forvandlede 5 gd. til en hovedgård.

I enkelte landsbyer især af mellemstørrelse, voksede gårdtallet lidt³¹.

4. *Besiddelsesforholdene i undersøgelsesområdet på reformationstiden ifølge andet materiale*

Som påpeget af Poul Rasmussen vil det være muligt at rekonstruere ejendomsfordelingen i mange danske egne o. 1536³². Ved at sammenholde oplysningerne i Frederik III's matrikel m.v. med de ældste lensjordebøger og gejstlige jordebøger samt med de i »Kronens Skøder« givne oplysninger om ændringer i ejendomsforholdene 1536-1664 kan kron-, selvejer- og kirkegodset bestemmes. Hvor lensjordebøgerne ikke måtte skelne mellem de før-reformatoriske ejere, vil en adskillelse undertiden kunne foretages ved hjælp af afgifternes karakter. Sluttelig kan adelsgodset bestemmes negativt som lig de resterende gårde, men ikke fordeles på enkelte ejere, med mindre samtidige kilder oplyser ejerforholdene. Rekonstruktionen vil naturligvis være sikrest for de egne, hvor der findes mest kildemateriale fra det 15.-16. årh., og hvor gårdtallet var nogenlunde uændret 1536-1664³³. Begge forhold udpeger hele Sjælland som velegnet undersøgelsesområde.

For Ringsted og Ramsø herreder er vi jo i den enestående situation, at registret fra ca. 1517 oplyser ejendomsfordelingen. En rekonstruktion er således uforholdsmæssig. Til gengæld tilbyder 1517-listen en kontrol af det øvrige kildemateriales bærekraft, som ikke helt bør forbigås. Det kan nemmest gøres ved at knytte dette materiale til den viden, som haves fra 1517-listen, således som det allerede er gjort i 2. afsnit

31. Bl.a. pladshensyn forbyder, at alle detaljer medtages. Tallene ovenfor kan følgelig ikke regnes sammen til en præcis angivelse af den samlede nedgang i gårdtallet.

32. Se Kulturhistorisk Leksikon, artikel »Jordejendom«, sp. 655 f.

33. Cf. Knud Prange i Bol og By V (1964), p. 41-46.

for Roskilde domkirke, hvor hensigten blot var den omvendte: at fortolke og kontrollere 1517-registret ud fra kapitlets jordebog 1568.

Kronens gods var i 1517 fordelt på lenene Skjoldenæs og København. Tilliggendet til Skjoldenæs bestod af 46 gd. og gs. i N. Ringsted hd. og af 11 gd. (+ 2 gs.) i Ramsø hd., hvoraf de 6 if. andre kilder var selvejere³⁴. Efter reformationen afhændede kronen sin ret i selvejergårdene (10/4 1566 og 5/7 1567) samt 2 gd. i Ll. Salby (20/3 1570). I 1567 nedlagdes Skjoldenæs som selvstændigt len, gården nedbrødes, og godset lagdes ligesom andre tidligere selvstændige len (Svenstrup, Jystrup) eller dele af sådanne (St. Agnete kl., visse afgifter af Vor Frue kl.) under Roskildegård. I dette lens jordebog 1583 er de tidligere selvstændige len, samt ejendomme erhvervede i årene 1573-76 ved mageskifte med forskellige adelige i den skovrige egn omkring Skjoldenæs, opført hver for sig. Omfanget af Skjoldenæsgodset 1583 stemmer næsten med det ovenfor oplyste, var altså lig med det i 1517 anførte minus det ifølge Kronens Skøder 1536-83 afhændede gods. Kun savnes i 1583 1 gd. i Ortved. Hvis man ud fra 1583-jordebogen og Kronens Skøder, ville rekonstruere Skjoldenæs len 1536 (1517), ville dog også de 2 gd. i Ll. Salby frembyde et problem, idet det ikke af mageskiftet 20/3 1570 fremgår, hvilket kronlen de tilhørte^{34a}.

Fra godset under Københavns len udskiltes under Frederik I Holm len, 2/4 1533 foruden Holm gård og mølle omfattende Valore by og 5 gd. i Assendrup (samt 2 gd. i Åshøj i Bjæverskov hd.). 7/7 1561 mageskiftedes Valore med [Holm] mølle og enemærke til Universitetet, 7/2 1562 Assendrup til Johan Friis. Af de sidste 4 gd. under København 1517 mageskiftedes de 2 gd. i Syv 22/7 1551 til Roskilde kapitel³⁵, mens de 2 gd. i Vilkestrup figurerer i Roskildegårds jordebog 1601 og 12/11 1661 overlodes til København by. At de 4 gd. var krongods før 1536, fremgår ikke af det eftermiddelalderlige materiale, men kronens middelalderlige adkomster på gårdene fra 1407³⁶ og 13/3 1493 kendes.

1517-fortegnelsen er karrig med oplysninger om *bispegodsets* fordeling på len. Ved at sammenholde med andre kilder kan man imidlertid fordele godset på lenene Spanager, Jystrup, Roskildegård og Svenstrup. – Spanager med 5 gd. og Ejby med 27 gd. var i 1517 forlenet til Mads Eriksen Bølle; Spanager bortmageskiftedes 11/9 1573 og Ejby, med gårdtallet reduceret til 16 (excl. prstgd.), 1/10 1604. – Jystrup len bestod 1517 af 27 gd. og 3 gs. i Valsøllille-Jystrup sogne. Godset genfindes (excl. 1 gs. i Høed) uændret i Roskildegårds jordebog 1555. Herefter må imidlertid lenets 7 gårde i Valsøllille være blevet afhændet til Roskilde

34. Selvejerforholdet fremgår både af mageskiftetebrevene fra det 16. årh. og af en række adkomstbreve fra det 15. årh. i Rep. Dipl. Om den ene selvejergård i Højelse se Frits Heide i J. Wedell-Neergaard: Svenstrup (1921), p. 106 ff.

34a. Se om Skjoldenæs len nu Thelma Jexlev: Fra dansk Senmiddelalder p. 58 ff med de af hende fremdragne oplysninger fra lensjordebogen ca. 1525.

35. Mageskiftet er ikke medtaget i Kronens Skøder, men se Roskilde Kapitels Jordebog 1568, p. 61 og 63 f.

36. Æ. Archivreg. I, p. 56.

domkapitel, idet de anføres i dettes jordebog 1568 og mangler i lensjordebogen 1583. – Under Roskildegård hørte 1517 1 gd. i Ll. Salby, 6 gd. + 4 gs. i Øm (cf. fadebursregnskabet 1522-24)³⁷ og formentlig bispens 2 gd. i Stenkelstrup. Godset genfindes i lensjordebøgerne med lidt svingende brugstal; gården i Ll. Salby mangler dog i 1583, formentlig fordi det var den, som 12/6 1561 lagdes til Vor Frue kloster.

Det største af bispens godslen i undersøgelsesområdet var Svenstrup, erhvervet i 1454 fra Antvorskov kl. ved mageskifte, byen Borup dog i 1455 fra Skovkloster. Lenet kan følges nøje fra 1454 til 1583 (tabel C.). Den eneste ændring i lensgodsets omfang gælder et mageskifte af de 2 gd. i Kløvested til Roskilde domkirke 20/4 1561. Det oplyses explicit i mageskiftet, at gårdene hørte til Svenstrup len.

Tabel C. *Svenstrup len*.³⁸

	1454	1517	1583
Svenstrup	hgd. + 8 gs.	hgd. + 7 gs.	hgd. + 4 gd.
Kimmerslev	6 gd. + 2 smågd.	6 + 2 gs.	8
Grønholt	10 gs.	9 gs.	5
Kløvested	2 gd.	1 + 1 gs.	0
Borup	3gd. + 7[gs.] + ml.	3 + 5 gs.	5 + ml.
Bastebjerg	1 gd.	1	1
Borup s. i øvrigt	13 gd.	13	13
Vigersted s.	4 gd. + 3 smågd.	8 + 1 gs.	7

Også de tre *Roskilde nonneklostres* ejendomme kendes fra andre kilder. St. Agnete kloster ejede if. jordebog 1508³⁹ 3 gd. i Kløvested, 3 i Ølsemagle, 2 i Ll. Skensved og 1 i Vigersted, i 1517 opført som henholdsvis 2, 3, 2 og 1 gd. I Roskildegårds jordebog 1583 figurerer de 3 gd. i Kløvested og den ene i Vigersted, mens de 3 gd. i Ølsemagle og de 2 (nu 3) i Ll. Skensved findes i Tryggvælde lens jordebog 1595⁴⁰. – St. Clara kl. ejede 1517 (excl. gårdsæder) 21 gd. i Dåstrup s., hvoraf 5 i Birkede; 2 gd. i Ølby; 18 gd. i Haraldsted s., hvoraf 1 i Valsømagle; 2 gd. i Svalmstrup. Gården i Valsømagle mageskiftedes 1532 eller før til Anne Meinstrup (se note 11), og en Bent Gregersen og hustru fik 15/12 1558 livsbrev på »Birke hgd.« Det øvrige gods mageskiftedes 7/7 1561 til Universitetet.

37. Danske middela. Regnskaber 3. r. I, p. 236 f., 242, 246 og 257.

38. Æ. Archivreg. III, p. 317, og IV, p. 108 f.; Danske middela. Regnskaber 3. r. I, p. 102–06. Se i øvrigt om Svenstrup Thomas B. Bang i J. Wedell-Neergaard: Svenstrup, p. 79–88, og Henrik Larsen *ibid.*, p. 113 ff.

39. Roskilde Agnete klostres arkiv (RA).

40. Lensregnskaber (RA). Cf. i øvrigt Danmarks Len og Lensmænd, p. 17 og 149 f.

Både for Agnete- og Claraklostret er bevaret omfattende middelalderlige arkiver⁴¹. Dette gælder derimod ikke for Vor Frue kloster; så meget desto vigtigere er det, at også dets gods kan rekonstrueres ud fra efterreformatoriske kilder og tjekkes af efter 1517-fortegnelsen. Ifølge denne havde klostret 16 gårde. 2 af dem lå i Dalby, 4 i Kløvested og 1 i Store Ladager; sa. m. 1 gd. i Ll. Salby, som blev lagt til klostret 12/6 1561 (cf. ovenfor), pantsattes disse gårde 22/4 1567 til Frantz Brockenhus. 4 gd. lå i Stubberup, mens der var én gård i hver af byerne Højby, Assenløse og Snekkerup; de forlenedes 8/10 1575 til Christoffer Walkendorf, figurerer imidlertid med visse afgifter i Roskildegårds jordebog 1583 og lagdes i øvrigt under dette len 2/10 1583. Klosters 2 sidste gd. lå i Ølsemagle, de afhændedes 19/6 1564 (cf. 11/5) til en adelsmand. 1517-fortegnelsen og oplysningerne i Kronens Skøder og Kancelliets Brevbøger stemmer således for Vor Frue kloster helt overens.

Mindre sikker er vor viden om de 27 gd. og 3 gs., som i 1517 henføres til *landklostrene* Knardrup, Maribo, Sorø, Ringsted og Antvorskov.

Knardrup ejede 3 gd. i Dalby, som 10/6 1539 skænkedes til Universitetet. – Til Maribo hørte 1 gd. i Kløvested og 1 i Ølby, som 30/11 1623 tillagdes det nyoprettede ridderlige akademi i Sorø. – Sorø kloster havde 1517 1 gd. i Ll. Salby og 2 gd. + 1 jord i Ølsemagle. Ved Sorøskolens oprettelse lagdes Ølsemaglegårdene 7/4 1586 under Antvorskov len, i 1596 er de opført i Tryggvælde lensregnskab, 1611 i Københavns lens jordebog, og 12/11 1661 tilskødedes de København by. – Ringsted kloster ejede 3 gd. i Ortved; i Ringsted klostres jordebog 1576 nævnes 4 gd., som må være identiske med de 4 gd., som biskop Hans Svane fik udlagt 14/4 1666 sammen med andet gods af Roskildegård len⁴². – Antvorskov kloster ejede 16 gd. og gs. i Ramsømagle og -lille. Ramsøgård med Ramsø sø mageskiftedes 13/1 1585 til en adelsmand, mens Ramsømagle med 9 gd. + 1 bol samt 3 gd. i Ramsølille først afhændedes ved kronens store skøde til København by 12/11 1661. Klosters besiddelse af Ramsø, især søen, fremgår af talrige breve 1241-1541⁴³.

Blandt de kirkelige institutioner, som overlevede reformationen, var *domkapitlet* den største jordejær. Der er ovenfor (p. 53) redegjort for, at 88 af de i 1517 nævnte 96 gårde kan genfindes i kapitlets jordebog 1568, mens 1 var lagt øde og 1 mageskiftet væk. Kun for vor viden om kapitlets besiddelse af 7 gd. (Højby 1, Assenløse 1, St. og Ll. Salby 3, St. Ladager 1, Valsømagle 1) er 1517-listen nødvendig. Til gengæld ejede kapitlet i 1568 4 uforklarede nye gd. i Ramsø hd.⁴⁴ og 7 gd. i Valsølille, de sidste erhvervet fra det fhv. bispelen Jystrup (s.d.).

41. Se oversigten i Rep. Dipl. 2. r. VIII og Vejledende Archivreg. XVII.

42. Den 4. gård vel = den i Roskildegårds jordebog 1583 savnede krongård (se ovenfor p. 66).

43. Se især Æ. Archivreg. IV og Nye Kirkehist. Saml. VI, p. 286 ff.

44. Ølsemagle 1, Ølby 1 og Viby 2 gd.; de sidste er vist blot glemt i 1517, cf. note 9. Det samme gælder gården i Ølsemagle, hvis denne opfattes som fabricas gård. Ærkedegnen Jens Lauritzen antegnes nemlig for 1 gd. i Kløvested, som kun kan være fabricas, men ikke for nogen gård i Ølsemagle. Fabricas besiddelse af begge gårdene fremgår både af jordebogen 1568 og fabricajordebøgerne 1504-30 (se J.O. Arhning: Roskilde Domkapitels Historie II, bilag). Jens Lauritzen var kirkeværge 1518-20. (ibid. p. 119).

Præstegårdene er også behandlet ovenfor (p. 59f). I 1517-listen anføres kun de 5, hvorpå der sad bønder, og 1 degnegård i Ejby, mens præstegårdene i Syv og Højelse, som en sammenligning med landebogen viser, er opført under kapitlet, og 6 præstegårde er udeladt. Af andre gårde under præsteembederne nævnes i 1517 blot 1 gd. i Syv til Roruppræsten og 1 gd. i Birkede til Dåstruppræsten, men i 1567 desuden 1 gd. i Højby og 1 i Assenløse, begge til Roruppræsten. Disse to gårde må være identiske med de to gårde sammesteds, som jeg for 1517 har henført til kapitlet, men som dette ikke havde i 1568.

Som *sognekirkegods* anføres i 1517 1 gs. i Ølsemagle (= i 1567 1 gd. på 1 pd. korn), 1 gd. i Jystrup samt 10 gs. i Allindemagle; desværre mangler netop Allindemagle s. i landebogen 1567, men som tidligere anført må man dog vist gætte på, at disse gårdsæder også har været gårdsæder til Allindemagle hgd. I 1517 anføres under kirkerne desuden gårde i Vigersted og Højelse. 1517-fortegnelsens værdi til oplysning om præste- og kirkegodset synes unægtelig begrænset.

Til *Helliggeisthuset* i København hørte i 1517 3 gd. i Dalby og 3 i Store Ladager, skænket af dronning Dorothea i 1495⁴⁵, og 1 gd. i Ølby, skænket i 1471 af Oluf Pedersen i Svenstrup⁴⁶. I Københavns jordebog 1581 er gårdtallet øget med 1 i Ølsemagle⁴⁷ og således endnu i Vartov hospitals fundats af 30/11 1607⁴⁸.

Under *Vor Frue kirke* i København nævnes i 1517 3 gd. i Ølsemagle, skænket til kirken 9/8 1415, og 1 gd. + 1 gs. i Ølby og 2 gd. i Store Salby, som lå til to andre. Københavns kapitel ophævedes efter reformationen, og godset tilfaldt forskellige institutioner⁴⁹.

Under St. Jørgensgården i Roskilde hørte 1517 1 gd. i Assenløse. 24/8 1570 lagdes institutionen, og dermed den pågældende gård, under Duebrødre hospital⁵⁰.

Gennemgangen af kronens og gejstlighedens gods har vist, at vi udenom 1517-registret kan dokumentere praktisk taget alt gods under de to ejerkategorier i andre kilder. Også om adelsgodset vides, som det fremgår af analysen i 2. afsnit, adskilligt fra let tilgængelige kilder, bedst når kronen erhvervede godset, således som det f.eks. skete med Hegnedes 7 gårde i 1574. Tilstrækkeligt materiale til at bestemme alt adelsgodset på reformationstiden vil dog næppe kunne fremskaffes selv ved en gennempløjning af adelsarkiverne. Som anført i begyndelsen af nærværende afsnit kan adelsgodset imidlertid rekonstrueres – omend ikke fordeles på de enkelte ejere – ved by for by at subtrahere kronens og kirkens gods fra den samlede godsmasse. Som udgangspunkt for rekonstruktionen må benyttes Frederik III's matrikel, som giver den første præcise samlede ejendomsfortegnelse og

45. Rep. Dipl. 2. r. 8003; Københavns Dipl. IV, p. 233.

46. J. Lindbæk og G. Stemann: De danske Helligaandsklostre (1906), Dipl. p. 42. – Oluf Pedersen kendes ellers ikke.

47. Københavns Dipl. I, p. 5.

48. Danske kancelli, Sjæll. reg. nr. 15, fol. 186–195 (RA).

49. Se oversigten i Trap, Danmark 4. udg. I p. 774.

50. Universitets og Skole-Annaler 1810 I (ed. L. Engelstoft), p. 169–87.

dermed samtidig angiver bebyggelsens omfang. Fremgangsmåden forklares bedst ved et eksempel (tabel D).

Tabel D. Ølby, antal gårde under forskellige ejere.

16. århundrede		1664
Duebrødre 1482, 1568 og 24/8 1570	3	5 Duebrødre
Roskilde domkirke i øvrigt 1568	2	
Helligåndskl. i Kbh. 1471 og 1581	1	1 Kbh's hospital
Maribo kl. 1623 til Sorø akademi	1	1 Sorø akademi
St. Clara kl. 7/7 1561 til Universitetet	2	2 Universitetet
Mogens Juul 11/4 1575 til kronen	1	1 Københavns by
Selvejer 5/7 1567 til Gisselfeld	1	12 under adel

I Ølby-tabellen identificeres 10 gårde, som kendes fra forskelligt kildemateriale i det 16. årh. eller før, med de tilsvarende 10 gårde i matriklen. Det er herefter et simpelt regnestykke at ansætte adelsgodset på reformationstiden til ca. 12 gårde, svarende til adelens 12 gd. i 1664 ÷ den forhenværende selvejergård + Mogens Juels gård. At udregningen er korrekt, viser 1517-registret.

I Ølbyeksemplet var gårdtallet uændret fra reformationstid til 1664. Nu var der jo, som tidligere konstateret, adskillige byer, hvor gårdtallet sank. At man kan rekonstruere ejendomsfordelingen på reformationstiden, betyder naturligvis ikke, at man kan rekonstruere gårdtallet. Uden 1517-listen kan vi ikke vide, at det Ejby, som kronen 23/8 1604 mageskiftede væk med 17 gårde, i 1517 bestod af 29 gd. Men det skal betones, at for subtraktionsmetodens anvendelighed spiller ændringer i gårdtallet principielt ingen rolle, fordi den bygger på en identifikation af gårdene. Hvad enten man i Ølbyeksemplet forestiller sig, at Duebrødregårdene i 1664 ved sammenlægning var reduceret i tal, eller/og at nogle af adelsgårdene var lagt sammen, ville regnestykket stadig være det samme: $X = \text{adelens godsmasse i 1664} \div 1 \text{ gd.} + 1 \text{ gd.}$

Hvis man uden om 1517-registret (og uden brug af adelsarkivernes utrykte materiale) ville rekonstruere ejendomsfordelingen for undersøgelsesområdet på reformationstiden, ville formentlig blot placeringen af 15–17 gårde blive fejlagtig. Man ville tildele Ringsted kl. 1 krongd. i Ortved, adelen 1 kapitelsgd. i Valsømagle og 1 i Ladagermagle, Roruppræsten 1 kapitelsgd. i Højby og 1 i Assenløse, Roskildekapitlet 1 gd. i Ølby, mens Københavns kapitel ville miste 1 gd. samme-steds (den samme?) og i Ølsemagle 3 gd., hvis historie er ukendt i det 16. årh.⁵¹.

51. De skænkedes 9/8 1415 til Københavns kapitel af Niels Pedersen kaldet Oldeniels og tilhorte 1664 Duebrødre hospital.

Endelig ville man placere 4 gd. i St. og Ll. Salby i adelseje og 2 under kronen, mens gårdene if. 1517-fortegnelsen tilhørte kirkelige institutioner (Sorø 1, Roskildekaptitlet 3, København Vor Frue 2), og give Roskildekaptitlet 1 ekstra gd. i Ølsemagle, dog meget muligt med rette, idet den kan være glemt i 1517⁵².

Hvis interessen flyttes fra de enkelte gårdes historie til ejendomsfordelingen i hele området, ses det, at der er nogle små placeringsvanskeligheder inden for den store godsmasse, som efter reformationen ejedes af eller kontrolleredes af kronen. Af større betydning er det, at adelen ville få 6 gd. for meget, gårde som alle if. 1517-registret hørte under kirkelige institutioner. Når de ikke har sat sig spor i det øvrige kildemateriale, må der hertil regnes med to årsager, dels den enkle, at materialet er hullet, dels det forhold, at adelen ved reformationen kom i besiddelse af lidt af det sjælemessegods, som dens forfædre havde skænket til kirken.

Sammenfattende kan det siges, at sammenligningen mellem 1517-listen og det øvrige kildemateriale har demonstreret dettes brugbarhed. Jeg er ikke i tvivl om, at man for hele Sjælland vil være i stand til at rekonstruere ejendomsforholdene ved tiden for reformationens indførelse, dog således at det kirken af adelen fravundne gods formentlig oftest ikke vil kunne spores. At lensjordebøgerne ikke altid oplyser det efterreformatoriske krongods' proveniens⁵³, afbødes af, at de middelalderlige gejstlige arkiver for Sjælland i det store og hele er velbevarede.

5. *Besiddelsesforhold i middelalderen*

Med sikker viden om ejendomsfordelingen før reformationstidens omvæltninger, in casu for Ramsø og Nordre Ringsted hd. ca. 1517, er der gode forudsætninger for en vurdering og tolkning af det middelalderlige kildemateriale om ejendomsforhold. Jeg skal kort behandle bispegodset og mere detaljeret kronens gods og i sammenhæng med dette det gods, som Moltkeslægten besad i slutningen af det 14. årh.

Bispestolen ejede i 1517 Svenstrup hgd. med 100 gd. og 30 gs. i smågårdsklassen. Med undtagelse af 1 gd. i Ll. Salby kan de alle følges tilbage til biskoppens adkomst eller til hans jordebog 1370. Hovedparten af godset var erhvervet ved tre store mageskifter med forskellige klostre. I 1414 fik bispestolen fra Sorø kloster

52. Se note 44.

53. Således skelner Dragsholm lens jordebog 1591 ikke mellem tidligere kron-, bispe- og klostergods. Efter en undersøgelse, jeg har lavet (manuskript 1973), kan ejendommene, foruden ved en sammenligning med Roskildebispens jordebog, skilles ad ved en analyse af afgifterne for de enkelte gårde. Det viser sig, at de byer, hvori der fandtes gammels bispegods, inden for hvert sogn er anført først, og inden for de pågældende byer bispegodset atter først. Af analysen fremgår, at Vor Frue klostres Kelstrupgods, hvis størrelse ellers ikke kendes, omfattede 57 gd.

Spanager hgd. med Ejby og Stenkelstrup⁵⁴, i 1454 fra Antvorskov kloster Svenstrup hgd. med tilliggende fæstegods og i 1455 fra Skovkloster byen Borup (cf. p. 67). I Roskildebispens jordebog figurerer byen Øm med 10 gd. og Jystrup len. Ifølge en tilføjelse til jordebogen oppebar bispen dertil ledingspenge i Ringsted hd. norden sø, nemlig af 3 gd. i Ågerup, 1 i Vigersted og 3 i Snekkerup. Disse 7 gd. hørte i 1517 under Skjoldenæs og genfindes i jordebogen 1583, hvor imidlertid kun 1 gd. i Ågerup endnu var i selveje.

Hermed er bispestolens gods i undersøgelsesområdet fulgt tilbage til 1370. Man kan følgelig falsificere nogle fortolkningsmuligheder i den omfattende registratur over bispestolens middelalderlige arkiv (Æ. Archivreg. III). Uanset talrige breve i bispens arkiv og færre i det kongelige (ibid. I og IV) om Moltkeslægtens gods viser 1517-listen således entydigt, at intet af dette gods havnede i bispestolens besiddelse, adskilligt derimod i kronens, mens andet bevaredes i adelseje⁵⁵.

Kronen ejede i 1517 Skjoldenæs hgd. med 48 gd. og ugedagsmænd samt 9 gs. i Haraldsted, dertil 19 gd. under Københavns slot. På nær 12 gd. kan godset følges tilbage til kronens erhvervelse eller til Kong Valdemars jordebog. Fordelingen på de to len i 1517 ses ikke at være specifikt geografisk bestemt og må derfor give en nøgle til krongodsets historie.

Lad os begynde med *Københavns len*. Under lenet hørte 2 gd. i Syv, erhvervet af dronning Margrethe i 1407 og endnu udgørende en selvstændig forlening i 1419⁵⁶, 2 gd. i Vilkestrup, erhvervet 13/3 1493 af kong Hans ved mageskifte med Povl Laxmand, samt Valore by med 10 gd. og 5 gd. i Assendrup. Som før nævnt udgjorde disse 15 gd. sa. m. 2 gd. i Åshøj i Bjæverskov hd. 1523–45 tilliggendet til Holm len under Oluf Nielsen Rosenkrantz af Vallo. Etableringen af lenet i 1523 var imidlertid ikke nogen egentlig nydannelse, men en genoprettelse af det gamle Farebæksholm len, som nævnes sidste gang i 1495, da dronning Dorothea skænkede 6 af lenets gårde, 3 i Dalby og 3 i Ladager, til Helligåndshuset i København. Identiteten mellem Farebæksholm og Holm fremgår bl.a. af et tingsvidne af 26/11 1467 på, at »Holmeboss« er enemærkeskov til Farebæksholm og Holme mølle, endvidere af Holmehus (tidligere også Holme mølles) beliggenhed lige syd for det middelalderlige voldsted.

Farebæksholm ejedes i slutningen af det 14. årh. af Moltkerne. Der kan ikke være tvivl om, at det var dronning Margrethe, som erhvervede godset, selv om skøde og tidspunkt er ukendt. Til erhvervelsen må også have hørt 1 gd. i Assendrup, 1 i Højelse og 2 i St. Salby, som Christian I 9/10 1464 skænkede til St. Annæ alter i det af ham stiftede kongelige kapel i Roskilde domkirke.

En hovedpart af kronens gods under *Skjoldenæs len* var også en sen erhvervelse. Ved mageskifte med Jørgen Rud fik kong Erik 25/6 1429 selve Skjoldenæs med

54. Script. Rer. Dan. IV, p. 521; Da. Mag. V, p. 69. De to tilliggende byer vel i deres helhed, men brevet (eller brevreferatet) specificerer ikke nærmere.

55. Godsets historie er således galt opfattet af mig i Danske Adelsgodser, p. 180 og 278.

56. Æ. Archivreg. I, p. 56 og 36.

Næs, Lindebjerg og Højbjerg, 2 gd. i Tåstrup, 1 i Høed og 8 i Valsøllille. 1 øde gd. i Snekkerup erhvervedes 1407 af dronning Margrethe sa. m. de ovennævnte gårde i Syv (men var ikke med i forleningen 1419). Gammelt krongods var derimod Haraldsted, formentlig med Kastrup og Egtved, idet Haraldsted med tilliggende ifølge Kong Valdemars Jordebog var kongelev.

En væsentlig del af de øvrige gårde under Skjoldenæs i 1517 var ejet af eller havde været ejet af selvejerbønder. Det gælder de ovennævnte 7 gd. i Vigersted s., hvilket Roskildebispens Jordebog tilfældigvis oplyser os om, og 6 gd. i det sydøstlige Ramsø hd. (2 i Ølsemagle, 2 i Højelse, 1 i Ll. Skensved og 1 i Ølby), hvilket fremgår både af en række breve fra det 15. årh. og af kronens afhændelsesbreve fra det 16. årh. (cf. p. 66). De resterende 12 gd. (Ll. Salby 2, Kløvested 3, Ske Tåstrup 1, Højbjerg (formentlig i Jystrup s.) 2, Ortved 1 og Snekkerup ca. 3) var i anden halvdel af det 16. årh. kronens fæstegods.

Analysen af de to kronlen har vist, at Københavns len 1517 omfattede kronens erhvervelser i Ramsø hd. i det 15. årh. Kronens adkomstbreve er fra Valdemar Atterdag og fremefter i det store og hele bevaret eller i hvert fald registreret. Dette forhold og fordelingen på lenene taget i betragtning, ses det, at Skjoldenæs len 1517 var komponeret af det 1429 erhvervede Skjoldenæs gods og det gods, som kronen allerede nød indtægterne af i det 14. årh., dvs. selvejerne og det fæstegods hvorpå kronens adkomst ikke kendes. Dette sidste bestod atter af det gamle kongelev Haraldsted, som udgjorde et kompakt lille godskompleks, og 12 spredte gårde, som det er fristende at opfatte som »oprindeligt« selvejergods.

Ud fra de her givne oplysninger om Farebæksholm len og det tidligere fremførte (p. 57) om Hegnede og Dalby kan *Moltkernes gods* i Ramsø hd. bestemmes⁵⁷. Foruden Farebæksholm hgd. omfattede det, målt i 1517-gd., 37 gd. i Ramsø hd. og 2 i Bjæverskov hd. Men godset kan også bestemmes ud fra samtidige kilder, idet vi har Moltkernes adkomstbreve på størsteparten. Evert Moltke overtog 18/7 1360 pantegodset Hegnede gård med [gods i] Assendrup, Åshøj, Dalby og Skensved; hans enke og sønner erhvervede siden ejendomsretten. Den ældste søn Conrad Moltke overtog 5/3 1382 et pant i Ladager (3 gd.) og Salby og skrev sig da af Farebæksholm, som ved det endelige skifte i 1383 også tilfaldt ham. Tilliggen- det må nødvendigvis have omfattet Valore by.

Det er af stor interesse, at man kan bestemme omfanget af marsken Evert Moltkes og hans hustru Helene Olufdatter Lunges gods. Skiftebrevene af 1383 er ganske vist dårligt overleveret, men omfanget af sønnerne Conrad og Everts arv er angivet ovenfor. Hvis Ladager og Salby fratrækkes, udgjorde den 34 1517-gårde; den kan have været lidt større⁵⁸, men næppe inden for Ramsø herreds grænser. Den yngste søn Henneke (Johan)'s arvepart, som tilfældigvis kendes fra en afskrift,

57. Cf. i øvrigt Danske Adelsgodser, p. 178.

58. Således havde hr. Evert Moltke noget pantegods i Kragehave i Smørum hd. (Æ. Archivreg. IV, p. 41). Dronning Dorotheas gave i 1495 fra Farebæksholm len til Helligåndsklostret i København omfattede også 1 gd. i Kragehave og 1 i Jersie (Tune hd.).

var snarest mindre: Bavelse hgd. (1682: 78 td. htk.), Regerup (1682: 5 gd.), gods i Gunderslevlille [2 gd.]⁵⁹ samt 2 gd. i Træløse. Da det vides, at fru Elene af Hørsholm 1391 ejede 2 læsters rente i Bavelse og 1 gd. i Regerup⁶⁰, kan Hennekes arv højest anslås som svarende til et dusin fæstegd. Endvidere må søsteren Kirsten, g.m. Eskil Falk af Vallø have arvet, selv om hun ikke nævnes i skiftebrevsmaterialet⁶¹.

Særlige omfattende var Evert Moltke og hustrus gods ikke og var dermed karakteristisk for fremtrædende tyskfødte adelsmænds gods i Danmark⁶². Men i slutn. af det 14. årh. var der altså i modsætning til senere, plads til et sådant halvstort godskompleks i Ramsø hd. I 1517 var der i hele undersøgelsesområdet blot 12 adelige fæstegd. (22 %) og 2 hgd., Allindemagle og Viby; nævnes må dog også Valsømagle, selv om hovedgården ikke var opretholdt på det tidspunkt. I slutn. af det 14. årh. ejede adelen yderligere omved 60 gd.: Farebæksholm med 25 gd.; Skjoldenæs med 14 gd.; 5 gd. i Salby og Ll. Skensved, som Lungerne skænkede til et kapel ved Roskilde domkirke⁶³; 9 gd. (Ørninge, Urup + 1 i Syv), som Jens Andersen Brok skænkede til lignende formål, og 1 gd. i Kløvested, som hans barnebarn fru Johanne af Vemmetofte gav til Maribo kloster⁶⁴; de 3 gd. i Syv og Snekerup, som kronen erhvervede i 1407; endelig 3 gd. i Ølsemagle, som Niels Pedersen kaldet Oldeniels skænkede til Vor Frue kirke i København 9/8 1415.

Fra Moltkernes gods er det muligt at kaste et blik tilbage til beg. af det 14. årh. Af deres adkomstbreve og den stak ældre breve, de fik med, fremgår, at Hegnede, Assendrup, Åshøj, Dalby og Skensved havde tilhørt den store godsejer Jacob Nielsen Rane med en forbindelse til Anders Ovesen (nævnt 1327–44)⁶⁵. Denne var samtidig den oprindelige ejer og pantsætter af godset i Ladager og Salby⁶⁶. Anders Ovesen (29/6 1334 også kaldet Anders Sakse) må formodes at være broder til Sakse Ovesen (31/8 1328)⁶⁷ og søn af Ove Saksesen (nævnt 1294–1317), Erik Menveds råd og hovedsmand i Estland, godsejer i Østjylland og i Ramsø hd. Her ejede han Stenkelstrup og formentlig også jord i Dalby, hvor Sorø klostres mølle i Spanager forårsagede skade⁶⁸. Det er en rimelig antagelse, at Anders Ovesen har arvet Hegnede m.v. efter ham. Det skal herefter være mit gæt, at hr. Ove også har ejet Farebæksholm, hvor der er fundet mønter fra o. 1300, og som i øvrigt er Ramsø hd.'s eneste befæstede voldsted.

59. Eline Gøyes Jordebog, p. 307.

60. Rep. Dipl. 1. r. 3831, 3833–34, 3974, 5191 og 5908.

61. Se om hende *ibid.* 3693, 3698, 4097. Det er et fristende gæt at forestille sig Ladagerlilles 4 gårde, som i 1517 hørte til Vallø, bragt til gården af Kirsten Moltke.

62. Cf. Danske Adelsgodser, p. 181 og 188 f.

63. Rep. Dipl. 1. r. 4065. Kapellet byttede for 1517 de fire af gårdene væk, uvist til hvem.

64. *Ibid.* 4786; Æ. Archivreg. III, p. 281.

65. Se 18/7 1360.

66. 27/5 1341.

67. Ifølge Æ. Archivreg. III, p. 351, havde Sakse Ovesen også pantsat gods i Dalby.

68. Dipl. Dan. 2. r. V 83, VI 14 og 301. – Oves broder Peder Saksesen sad i 1304-forordningens kommission for Børglum stift og 22/5 1307 i et nævn for Han hd. Både Anders og Sakse Ovesen viser ligeledes tilknytning til Vendsyssel.

Perspektiver

Med udgangspunkt i 1517-registret er ovenfor behandlet besiddelsesforhold og antal landbrug i Ramsø hd. og Ringsted hd. nordensø. Det er herunder særlig blevet påpeget, at man, hvis registret ikke eksisterede, ville være i stand til at rekonstruere ejendomsfordelingen ca. 1536, en erfaring som kan overføres til hele Sjælland, og principielt også til andre egne. Væsentlige ændringer i gårdtallet 1536-1664 ville vanskeliggøre en sådan undersøgelse, men ikke umuliggøre den, da den bygger på identifikation af gårdene i de forskellige kilder, ikke optælling.

De middelalderlige besiddelsesforhold er blot behandlet på et par punkter. Væsentligst er her udredningen af krongodsets historie, den iagttagne stærke vækst i krongodset o. 1400 er ikke noget særegent træk for undersøgelsesområdet, men det interessante er, at den kan måles nøjagtigt. Det er mit indtryk, at en sammenligning mellem de ældste lensjordebøger og kronens adkomster fra Valdemar Alterdag og fremefter vil have store muligheder og vil demonstrere krongodsets meget beskedne omfang før 1350.

Til slut skal peges på et par muligheder, som 1517-registret tilbyder, men som her har måttet lades ubenyttet. Brugstallene tillader en belysning af landebogens decimanttal 1567, og vice versa. Den topografiske fordeling af de forskellige ejerkategorier 1517 og tidligere tillader i hvert fald én interessant iagttagelse: en tydelig forbindelse mellem lavadels- og selvejergods, idet begge kategorier var placeret i Højelse og Ølsemagle sogne.

Summary

The register (c. 1517) for the districts of Ringsted and Ramsø in Zealand is the oldest Danish source which lists all holdings, i.e. taxpayers, within an area. The present study deals with half the area, namely Ramsø herred and the five northern parishes of Ringsted herred consisting of 5 manor houses (demesnes), 504 farms (of which 6 rectories, however, are left out of the register qua exemption from taxation), and 84 cottagers.

The information from the manuscript is extremely summary since only the number of holdings and the landlords who owned them are listed for each village, whereas it is not stated, for example, if the landlords held them as property, mortgages, or enfeoffed estates. In order to control and interpret the register, other sources are included in the examination, primarily the 16th century cadasters of the Crown and the Church and the deeds of the Crown, and the holdings of the register are identified in these sources. An important result is the discovery that the cottager concept in the register covers small-farmers (55) as well as cottagers

proper (29). The distribution by owner categories of the area's 5 manor houses and 504 plus 55 = 559 farms c. 1517 can be seen from the map.

The results obtained as to ownership are mainly of local historical interest. An important perspective, however, is that almost all holdings can be identified in other sources. It seems that an analysis merely from other sources – including the land register from the 1660's to make sure all holdings are included – would have placed only 15–17 farms in the wrong category of ownership. The author thinks that it would be possible to reconstruct the distribution of property by owner categories for all Zealand on the eve of the Reformation and, in the case of the Crown and the Church, also distribution by individual fiefs or owners.

A comparison between the 1517-register and the 1682-land register shows that the number of farms decreased from 559 to 505, the major part of the decrease taking place during the 16th century and certainly before the land register of the 1660's. By a reconstruction of ownership in other parts of Zealand one therefore has to take into account the possibility that the real numbers of farms at the time of the Reformation might have been higher than the numbers, which the reconstruction is based on.

NB. *Tabellerne A–B* følger kilden såvel med hensyn til brugskategorier, brugstal (når bortses fra, at Skjoldenæs og Holm hovedgårde er medtaget) og fordeling på besiddere som med hensyn til sogneinddeling (kirkebyerne kursiveret). *Kortet* viser det rekonstruerede gårdtal (bestående foruden af hovedgårdene af kildens 490 gd., 8 ugedagsmænd og de 55 gs., der må betragtes som smågårde, samt af de i kilden ikke medtagne 6 præstegd., tilsammen 5 hgd. og 559 gd.) og den rekonstruerede fordeling på ejerkategorier (se især note 29) med Mads Eriksens gods fordelt på bise- og adelsgods. – Herreds- og sognegrænsen mellem Gadstrup sogn og Vor Frue sogn i Sømme hd. er den daværende, mens områdets interne sognegrænser følger Trap, Danmark 4. udg., hvilket i forhold til 1517 har betydning omkring Kimmerslev sogn. – Kortet er tegnet af Ingrid Nielsen.